

לשונה ותוכנה של שבועת העדות

ישי לבגברג

א. "בואו והעידונו" / "שאיני יודע"

במשניות בפרק רביעי (ג-יב) מופיעות שתי לשונות של שבועת העדות:

שבועת העדות, כיצד? אמר לשנים: "בואו והעידונו", "שבועה שאין אני יודעין לך עדות", או שאמרו לו: "אין אני יודעין לך עדות", "משביע אני עליכם" ואמרו "אמן", הרי אלו חייבין. [...].

"משביע אני עליכם אם לא תבואו ותעידוני שיש לי ביד פלוני פקדון ותשומת יד וגזל ואבירה" "שבועה שאין אני יודעין לך עדות", אין חייבין אלא אחת. "שבועה שאין אני יודעין שיש לך ביד פלוני פקדון ותשומת יד וגזל ואבירה", חייבין על כל אחת ואחת. "משביע אני עליכם אם לא תבואו ותעידוני שיש לי ביד פלוני פקדון חטין ושעורין וכוסמין" "שבועה שאין אני יודעין לך עדות", אין חייבין אלא אחת. "שבועה שאין אני יודעין לך עדות שיש לך ביד פלוני חטין ושעורין וכוסמין", חייבין על כל אחת ואחת:

"משביע אני עליכם אם לא תבואו ותעידוני שיש לי ביד פלוני נזק וחצי נזק, תשלומי כפל, תשלומי ד' וחמשה, ושאנס איש פלוני את בתי, ופתה את בתי, ושהכני בני, ושחבל בי חברי, ושהדליק את גדישי ביום הכפורים", הרי אלו חייבין.

"משביע אני עליכם אם לא תבואו ותעידוני שאני כהן, שאני לוי, שאיני בן גרושה, שאיני בן חלוצה, שאיש פלוני כהן, שאיש פלוני לוי, שאינו בן גרושה, שאינו בן חלוצה, שאנס איש פלוני את בתו, ופתה את בתו, ושחבל בי בני, ושחבל בי חברי, ושהדליק גדישי בשבת", הרי אלו פטורין.

"משביע אני עליכם אם לא תבואו ותעידוני שאמר איש פלוני ליתן לי מאתים זוז ולא נתן לי", הרי אלו פטורים, שאין חייבין אלא על תביעת ממון כפקדון.

"משביע אני עליכם כשתדעון לי עדות שתבואו ותעידוני" הרי אלו פטורים מפני שקדמה שבועה לעדות:

עמד בבית הכנסת ואמר: "משביע אני עליכם שאם אתם יודעים לי עדות שתבואו ותעידוני" הרי אלו פטורין.

אמר לשנים "משביע אני עליכם, איש פלוני ופלוני, שאם אתם יודעין לי עדות שתבואו ותעידוני", "שבועה שאין אנו יודעין לך עדות" והם יודעין לו עדות עד מפי עד, או שהיה אחד מהן קרוב או פסול, הרי אלו פטורין:

שילח ביד עבדו או שאמר להן הנתבע: "משביע אני עליכם שאם אתם יודעין לו עדות שתבואו ותעידוהו", הרי אלו פטורין, עד שישמעו מפי התובע:

המשנה מבחינה בצורה ברורה ועקבית בין שתי לשונות שבועה, כשכל לשון בשימוש על ידי גורם אחר:

א. שבועה שהתובע משביע. שבועה זו מנוסחת כשבועה להבא – "משביע אני עליכם אם לא תבואו ותעידוני/ שתבואו ותעידוני [...]". הנוסח "אם לא תבואו" מופיע חמש פעמים, והנוסח "שתבואו" מופיע ארבע פעמים, ובפשטות לא נראה שיש משמעות עקרונית להבדל בין שני הנוסחים. פעם אחת (בדוגמה הראשונה) מופיע: "אין אנו יודעים לך עדות, משביע אני עליכם, ואמרו אמן", ומשמע בפשטות שהשבועה מתייחסת לטענת העדים שהם לא יודעים, כפי שמפרש רש"י (לא, ב): "משביעני עליכם שיהא אמת מה שאמרתי".

ב. שבועה שהעדים נשבעים. שבועה זו מנוסחת כשבועה לשעבר¹ – "שבועה שאין אנו יודעים [...]". המשנה משתמשת בנוסח זה חמש פעמים.

נוסח השבועה במשנה לא מוכרח להיות מהותי, ויכול להיות שהוא פרקטי ביסודו. כשהעדים נשבעים, לא שייך שהם יישבעו 'שבועה שלא נבוא להעיד לך', אלא שהם לא יודעים עדות. החזון איש (חושן משפט ו, ז) מסביר שאם ידוע שהעדים יודעים עדות, בית הדין יכול לכפות אותם לבוא ולהעיד מדין כפייה על המצוות (כתובות פו, ב), ומה ששומר על העדים מבית הדין הוא כפירתם על גוף העדות. לעומת העדים, התובע מכון לכך שהעדים יעידו לו, ועל כך הוא משביע את העדים. בשורה התחתונה, מספיק לתובע

¹ שבועות לשעבר כוללות גם שבועות על ההווה. יסוד ההבחנה בין לשעבר לשבועה להבא הוא באופי השבועה – האם היא שבועה שמחייבת את האדם לעשות דבר מסוים, או שהיא רק מתארת מציאות (בצורה אמיתית או שקרית).

לשונה ותוכנה של שבועת העדות

שהעדים יודו שהם יודעים עדות כדי שיוכל לכפות אותם לבוא ולהעיד, וזה התוכן עליו הוא משיב את העדים. מכיוון שהיעד הסופי של התובע הוא שהעדים יעידו לו, המשנה מנסחת את השבועה כ'שבועה שתעידוני אם אתם יודעים לי עדות'.

נדמה שבאופן זה הבינו רוב הראשונים (בעלי התוספות ובית מדרשו של הרמב"ן)², שתוכן השבועה שהעדים נשבעים והשבועה שהתובע משיב עליה. המשנה (ד, א) אמנם מבחינה בין 'שבועה מפי עצמו' לבין 'שבועה מפי אחרים', אבל ראשוני אשכנז וספרד מסווגים שבועה שהתובע משיב והעדים עונים אחריה אמן כ'שבועה מפי עצמו'³, ומשווים אותה מבחינה הלכתית לשבועה שהעדים נשבעים בעצמם. ראשוני אשכנז וספרד מגדירים 'שבועה מפי אחרים' כשבועה שהעדים לא הוציאו בה שום לשון של שבועה – הם אמנם נחלקו האם צריך שהעדים יכפרו לאחר השבועה או שמספיק שישתקו⁴, אך העיקר הוא שהעדים לא נשבעו בעצמם ולא ענו אמן. ההבדל בין 'מפי עצמו' ל'מפי אחרים' יסודו בתגובת העדים לשבועה, ולא בתוכן השבועה.

לפי ראשוני אשכנז וחכמי ספרד, שבועה מפי עצמו ומפי אחרים היא אותה שבועה בתוכנה – שבועה "שאיני יודע לך עדות"⁵. כפי שצינינו, לתובע מספיק שהעדים יודו שהם יודעים עדות כדי שיוכל לכפות אותם לבוא לבית הדין (כדברי החזון איש לעיל), ולכן כוונת התובע בהשבעתו היא שהעדים לא יכפרו ויטענו שהם לא יודעים עדות.

אמנם, לפי זה קשה מאוד לשון המשנה. כפי שצינינו לעיל, אפשר להסביר שהמשנה מתנסחת כ"בואו והעידוני" מכיוון שזה היעד מבחינת התובע, אך עדיין לא ברור איך הלשון הזו מתורגמת לשבועה "שאיני יודע".

החזון איש נדחק מאוד להסביר את לשון המשנה "בואו והעידוני...", ומסביר כך :

ואפשר דלעולם אין שבועת העדות להבא, והא דמשיבך אני אם לא תבואו ותעידוני, היינו שאני מטיל עליכם בשבועה בענין מניעתכם מלהעיד, אבל הכונה אם תכפרו לי ידיעתכם, שהרי אם יודע שיודע עדות יכפוהו בית דין.

(חזון איש חושן משפט ו, ז)

² להלן תכונה סיעת ראשונים זו גם: "בית המדרש האשכנזי והספרדי".

³ תוספות (לא, ב 'משיב אני'), רמב"ן (לא, ב 'זאיכא דקשיא'), רשב"א (לא, ב 'מתני' או') וריטב"א (לא, ב 'ומיהו אכתי'). כך עולה גם מדברי רש"י (ל, א 'ומפי אחרים'; לו, א 'ואמרה האשה'; לא, ב 'או שאמרו'), וכך הראשונים מפרשים בדבריו, אך זה לא מוכרח.

⁴ ראה הערה קודמת.

⁵ הדברים עולים במפורש במקומות רבים בדברי הראשונים, ונעסוק בכך בפרק הבא: עבריה – שבועה לשעבר.

החזון איש מסביר שכשהמשנה אומרת "בואו והעידוני" כוונתה שהתובע משיב את העדים בענין עדותם בבית הדין, ומשיב אתם שלא יכפרו שהם יודעים לו עדות. התוכן של השבועה ודאי מתייחס לידיעת העדים את העדות, אך התובע לא רוצה שהם יכפרו ולכן השבועה לא מנוסחת במשנה כ"שבועה שאינכם יודעים לי עדות" אלא כשבועת "בואו והעידוני".

הסבר זה בפשטות קשה מאוד, שכן יש דין שבשביל שבועה תחול צריך שיהיו פיו ולבו של הנשבע שווים.⁶ מילות השבועה צריכות להתאים לתוכן שהנשבע מתכוון להשבע עליו, ואם אין התאמה בין המילים לכוונה – השבועה לא חלה. אמנם, אפשר לתרץ שיש הבדל בין טעות לבין שינוי מכוון. הסוגיות שמצריכות "פיו ולבו שווים" עוסקות במקרים שהאדם התבלבל, ואף על פי שהתכוון לומר משהו אחד אמר משהו אחר.⁷ במקרים כאלה השבועה אכן לא חלה, שכן כוונת האדם היא שנותנת את התוקף המחייב למילים שהוא הוציא מפיו, ואם הוא התכוון לדבר אחר ממה שהוציא מפיו, המילים לא מחייבות. בסוגייה שלנו אנחנו עוסקים במקרה אחר – ברור לנשבע למה הוא מכניס את עצמו, אלא שהמילים אינן מקבילות בדיוק לתוכן השבועה. יכול להיות שההלכה לא התייחסה למקרה כזה, ובמקרה כזה ברור שהשבועה חלה. אמנם מעט קשה (אם כי זו אינה קושייה חזקה), שכן השולחן ערוך (יורה דעה רי, א) הכניס את דין "פיו ולבו שווים" לתוך סימן שנושאו "שצריך לפרוט הנדר בשפתיו". בנוסף, משמע מלשונו שהתנאי "פיו ולבו שווים" הוא דין טכני, שאדם לעולם לא מתחייב בנדר או שבועה בלי להוציא את המילים המחייבות מפיו.⁸

אפשר להציע כיוון נוסף ולומר שהתובע אכן משיב בלשון "שבועה שאתם דוברים אמת בכפירתכם". לשון המשנה אכן לא מדויקת, שכן היא סומכת על הדוגמה הראשונה שהיא מביאה. לאחר שתי משניות פתיחה, המשנה (משנה ג) שואלת "שבועת העדות כיצד", ומביאה שתי דוגמאות – האחת "שבועה שאיננו יודעים לך עדות"; והשנייה בה העדים כופרים בלי שבועה, התובע מגיב "משיב אני עליכם" והעדים עונים "אמן".

⁶ שמואל בגמרא על פי פירוש רב ששת (כו, ב), ש"גמר בלבו להוציא פת חטין והוציא פת שעורין", שבועתו לא חלה. וכך פוסקים הרמב"ם (שבועות ב, י-יב) והשולחן ערוך (יורה דעה רי, א), ושניהם משתמשים בלשון "פיו ולבו שווים" (בש"ס מופיע לשון "פיו ולבו שווים" לעניין תרומה (משנה תרומות ג, ח) וקודשים (פסחים סג, א), אך לא לעניין שבועות).

⁷ והרמב"ם מעיר באותה הלכה שאם אדם נשבע וטוען שהתבלבל והתכוון בשבועתו לדבר אחר, אי אפשר להלקות אותו גם אם עבר על שבועתו.

⁸ וכפי שמפרשים הש"ך (שם, א) והט"ז (שם, ב), פטור מפת חיטים כי לא הוציא את המילים מהפה, ופטור מפת שעורים כי לא גמר בלבו לכך.

לשונה ותוכנה של שבועת העדות

מקרה זה בפשטות מתייחס ל"שבועה שאינכם משקרים בכך שאתם טוענים שאינכם יודעים לי עדות"⁹, ואפשר להסביר שזה האב-טיפוס של שבועה שהתובע משביע את העדים. אפשר להסביר על פי זה שהתובע תמיד משביע את העדים שהם לא משקרים בכפירתם, והמשנה מסגנת את השבועה מפי אחרים כדי להתאימה לתכלית רצונו של התובע ולא לתוכן שבועתו.

לשון המשנה בוודאי קשה לשתי האפשרויות שהצענו.

החזון איש מסביר מה מפריע לו לפרש שיש שבועה של "בואו והעידוני", ולמה חשוב לו שתהיה רק שבועה של "שאיני יודע עדות":

וכן נראה [שאינן שבועה להבא "בואו והעידוני"], דאם יש שבועה להבא לבוא להעיד ועבר עליה כשכופר בבית דין, אם כן ככהאי גוונא גם מפי עצמו צריך שיכפור בבית דין אף לרבי מאיר (ל, א), ולמה סתם רבי מאיר דמפי עצמו אפילו חוץ לבית דין?

(חזון איש חושן משפט ו, ז)

החזון איש מקשה שבשבועת "בואו והעידוני" העדים בוודאי עוברים על שבועתם רק כשהם כופרים בבית הדין. אם דין שבועת העדות כולל גם את שבועת "בואו והעידוני", למה רבי מאיר אומר בפשטות שהנשבע מפי עצמו עובר גם בכפירה מחוץ לבית דין, בלי לחלק בין לשונות השבועה?¹⁰

קושייתו של החזון איש אינה מוכרחת, והיא מבוססת על שיטת ראשוני אשכנז וספרד, שהיא גם ההבנה המקובלת באחרונים¹¹. הראשונים סוברים שאין הבדל בתוכן בין שבועה מפי עצמו לשבועה מפי אחרים, וממילא כשהחזון איש מעלה בתחילת דבריו (שם, ה) את הרעיון שיש שני נוסחים שונים לשבועת העדות, הוא מביין באופן טבעי

⁹ כפי שמסביר רש"י.

¹⁰ החזון איש מקשה קושייה נוספת. לפי שיטת החזון איש, בשבועה להבא אין שבועה חלה על שבועה. המשנה שאומרת שעד שנשבע חמש פעמים מחוץ לבית דין וכפר בבית דין מתחייב חמש חטאות, אך לדברי החזון איש זה נכון רק בשבועת "איני יודע" ולא בשבועת "בואו והעידוני". לכן, החזון איש מקשה: אם אכן ישנם שני סוגי שבועות, למה המשנה לא עשתה את ההבחנה הזו במפורש?

הקושייה הזו של החזון איש אינה מוכרחת, ואכן התומים (כת, יט) ורבי עקיבא איגור (תוספות על המשנה ד, כז) כותבים במפורש שגם בשבועת "בואו והעידוני" אפשר להתחייב חמש חטאות אם נעשות חמש שבועות מחוץ לבית הדין. יתירה מזו, התומים ורע"א מסבירים שמוכרחים להסביר כך, אחרת העדים נפסלים לעדות לאחר השבועה הראשונה. דווקא בשבועה מפי אחרים, שהיא שבועה להבא, העדים יכולים להתחייב בכמה שבועות, שכן הם לא נפסלים עד הכפירה בבית הדין.

¹¹ עיין תפארת ישראל יכין ד, א, ה; קרבן אהרן ויקרא, דיבורא דחובה ח, יא, ג. ועיין הערות הגר"ש אלישיב לא, ב על תוד"ה ואין.

ששתי השבועות שייכות גם אצל התובע וגם אצל העדים. התובע יכול להשביע "בואו והעידונו" ו"שאינכם יודעים לי עדות", והעדים יכולים להישבע "שנבוא ונעידך" ו"שאיננו יודעים לך עדות". ממילא, החזון איש מתקשה שהדינים שנאמרים לגבי שבועה מפי עצמו נכונים רק לגבי שבועת "איננו יודעים" ולא לגבי שבועת "בואו והעידונו".

אמנם, נדמה שאין הכרח לומר כך. אפשר להציע כיוון אחר, שלשון "בואו והעידונו" היא לשון השבועה הבלעדית בה משתמש התובע כשהוא משביע את העדים, ולשון "שאיני יודע לך עדות" היא לשון השבועה הבלעדית בה העדים משתמשים כשהם נשבעים לתובע. המשנה מדייקת בלשונה, ובכוונה מנסחת בעקביות בהשבעת התובע: "משביעני עליכם שתבואו ותעידונו", ובשבועת העדים: "שבועה שאיננו יודעים לך עדות". כך אומר הברוך טעם במפורש:

מפי עצמו הוי שבועה שאינו יודע עדות [...] מפי אחרים דמשביע שיבוא ויעיד.

(חידושי ברוך טעם מסכת שבועות לא, ב)

בגוף דברי הברוך טעם נעסוק לקמן, אך לענייננו חשובה הנחת היסוד בדבריו. ברור לברוך טעם ששבועת העדות מפי עצמו פירושה שבועה שהעד אינו יודע עדות, ואילו שבועת העדות מפי אחרים פירושה שהתובע משביע את העדים שיבואו להעיד לו.

באופן דומה כותב גם קצות החושן, ובעיקרי דבריו נעסוק גם כן לקמן:

ולא מהני מושבע מפי אחרים בעדות אלא שיאמר "משביע אני עליכם שתבואו ותעידונו", וכן בפקדון "משביע שתחזיר לי פקדוני", ובזה אם הם כופרים חייבין קרבן שבועה, ומשום דכיון דהעד חייב להעיד והנפקד חייב להחזיר חל עליו השבועה שמשביעין אותו לעשות כדינם [...]

אבל להשביע לעדים שבועה שאין אתם יודעים לי זה העדות אין לו כח להשביעם על זה, וא"כ כה"ג נמי בשבועת הפקדון אינו יכול להשביע בעל כרחו שבועה שאין לי בידך, והוא אינו אלא במושבע מפי עצמו שיאמר שבועה שאין לך בידי [...].

(קצות החושן צו, ג)

הקצות מוסיף בדבריו עוד נקודה חשובה, שנרחיב בה לקמן, והיא ששבועה מפי אחרים מבוססת על כך שהעד מחויב להעיד. השבועה שהתובע משביע היא "בואו והעידונו"

לשונה ותוכנה של שבועת העדות

שכן העדים מחויבים להעיד. התובע לא יכול להשביע בשבועת העדות את העדים על כך שהם יודעים לו עדות, שכן אין לעדים שום חובה לדעת עדות כלפי התובע.

הרב משה סולובייצ'יק, אביו של הגרי"ד, מחלק גם כן בין לשון השבועה של התובע ללשון השבועה של העדים, ואומר במפורש ששבועת "בואו והעידוני" היא שבועה להבא, ואילו שבועת "איני יודע" היא שבועה לשעבר:

והוסיף הגר"מ זצ"ל לדרון בלשון המשניות בפרק שבועת העדות שבמושבע מפי עצמו נוסחת השבועה היא שאין אנו יודעין לך עדות, ובמושבע מפי אחרים, לעומת זאת, הנוסחא היא משביעך אני אם לא תבואו ותעידוני, כלומר שהשבועה מפי אחרים היא להבא וחלה לחייב את הגברא לעשות פעולה ואילו במושבע מפי עצמו השבועה היא לשעבר [...].

(רשימות שיעורים לא, א)

הברוך טעם, הקצות והרב משה סולובייצ'יק מחלקים בצורה פשוטה בין שבועה מפי אחרים להבא לבין שבועה מפי עצמו לשעבר, ולא מבחינים בין שיטות הראשונים השונות. אמנם, כפי שציינו, נדמה שקשה מאוד להכניס חלוקה כזו לתוך שיטת בתי המדרש האשכנזי והספרדי. בתי מדרש אלה מסבירים שאותה לשון של התובע יכולה לשמש כשבועה מפי עצמו (במקרה שהעדים עונים אמן) וכשבועה מפי אחרים (במקרה שהעדים כופרים/ שותקים), ואם כן קשה לומר שיש חילוף לשונות בין השבועה מפי עצמו לשבועה מפי אחרים. החזון איש אכן מקשה בחריפות על הקצות:

ומכל מקום אם משביעו שיודע לו עדות או שיש לו בידו פקדון ואומר "איני יודע לך עדות", "אין לך בידי כלום" – ודאי חשיב מושבע מפי אחרים. ומה מאד תמוהים בזה דברי הקצות החושן (צו, ג) שכתב ל"ברור" דכהאי גוונא אינו חייב משום מושבע מפי אחרים, ולפיכך תנן (לא, ב) "משביעך אני ואמר אמן", איך יתכן לומר "ברור" היפוך דעת תוספות והרמב"ן והרשב"א והר"ן, שכולם כתבו דהוא הדין באמר איני יודע לך עדות, וכן הוא בלשון רש"י (שם ד"ה או). שכתב שאם שתקו אין כאן קבלת שבועה, ומבואר בהדיא שאם השיבו "אין אנו יודעים לך עדות" נמי סגי וכמו שפירשו הרמב"ן והרשב"א בדעת רש"י! [...].

(חזון איש חושן משפט ו, ז)

החזון איש דוחה את הקצות וטוען שראשוני אשכנז וספרד אומרים כולם שהדין של שבועה מפי אחרים וענה אמן מקביל לדין של שבועת "איני יודע לך עדות", ולכן לא יכול להיות שמדובר בשתי שבועות עם תוכן שונה.

אמנם, נדמה שכך סוברים הר"י מיגאש, הרמב"ם והמאירי. הר"י מיגאש (לא, א' הא דקתני'; לב, א' נקטינן'; לה, א' מתניי'), הרמב"ם (שבועות פרק ט, הלכות א-ב, י, יד; שבועות פרק י, הלכות טז-יז)¹² והמאירי (ל, א' בפני בית'; לא, ב' שבועת הפיקדון') מגדירים תמיד 'מפי עצמו' ו'מפי אחרים' על פי האדם שהוציא את לשון השבועה מפי. שבועה שהתובע משיבוע מוגדרת כ'שבועה מפי אחרים', אפילו אם העדים ענו אמן. רק שבועה שהעדים נשבעים בעצמם מוגדרת כ'שבועה מפי עצמו', שכן הם עצמם מוציאים את לשון השבועה מפייהם.

המשנה (ד, א) אומרת שבשבועה מפי עצמו נחלקו רבי מאיר וחכמים אם הכפירה צריכה להיות בבית דין או לא: רבי מאיר מחייב אפילו על כפירה מחוץ לבית הדין, ואילו חכמים מצריכים שהכפירה תהיה בתוך בית הדין. בשבועה מפי אחרים אין מחלוקת, וכולם מסכימים שהכפירה צריכה להיעשות בתוך בית הדין.

הר"י מיגאש מסביר שאם התובע השביע את העדים מחוץ לבית הדין והם ענו אמן, הם לא מתחייבים גם לשיטת ר' מאיר עד שיכפרו בבית דין (לשיטתו שמדובר בשבועה מפי אחרים). הר"י מיגאש מנמק ומסביר כך:

במושבע מפי עצמו מכי נשבע כבר עבר על השבועה [...] מושבע מפי אחרים [...] חוץ לבית דין, אי עונה אמן וכפר בבית דין – מיחייב. [...] דכיון דלא הוציא שבועה מפיו כמה דלא כפר בבית דין אכתי לא נשבע כלום, הילכך כשכפר בבית דין ההיא שעתא הוא דעבר על השבועה. אבל במושבע מפי עצמו מכי נשבע כבר עבר על השבועה.

(ר"י מיגאש לב, א)

¹² הדברים לא כתובים במפורש בדברי הרמב"ם, אך עולים בבירור מתמונת המצב הכוללת שנוצרת בדבריו.

לשונה ותוכנה של שבועת העדות

הר"י מיגאש מסביר שבשבועה מפי אחרים העדים עוברים על השבועה רק כשהם כופרים בבית הדין¹³, אך בשבועה מפי עצמו העדים עוברים על השבועה כבר בזמן השבועה¹⁴.

בהמשך דבריו הוא מסביר שבשבועה מפי עצמו בשעת השבועה נקבע אם העד משקר או לא, ולכן מה שמתרחש לאחר מכן בבית הדין לא מעלה ולא מוריד – לרבי מאיר העד חייב בכל מקרה, ואילו לחכמים פטור בכל מקרה¹⁵.

לפי האופן שבו תופסים ראשוני אשכנז וחכמי ספרד את היחס בין שבועה מפי עצמו לשבועה מפי אחרים, אין שום פשר להבחנה שהר"י מיגאש עושה לגבי הזמן בו העד עובר על השבועה. לפי שיטות אלו, תוכן השבועה מתייחס תמיד לידיעת העדים את העדות, וממילא העדים תמיד עוברים על השבועה מיד בשעת השבועה (במקרה שהם יודעים עדות). הדרישה שתהיה כפירה בבית דין (לרבי מאיר – במושב מפי אחרים, ולחכמים – בכל מקרה) היא דין בדיני שבועת העדות, אך לא מדובר בדבר מהותי מבחינת השבועה.

פירושו של הר"י מיגאש מתאפשר לשיטתו, שבשבועה מפי עצמו היא שבועה שהעד נשבע ושבועה מפי אחרים היא שבועה שהתובע משביע את העדים, אם כי הוא עדיין זקוק לביאור – למה שבשבועה מפי עצמו העדים עוברים על השבועה מיד ובשבועה מפי אחרים הם עוברים רק בשעת הכפירה בבית הדין?

---

¹³ אם התובע השביע את העדים מחוץ לבית דין והעדים לא ענו אמן, השבועה לא חלה וממילא גם לאחר שהעדים יכפרו בבית דין הם יהיו פטורים, כפי שהר"י מיגאש, הרמב"ם והמאירי אומרים במפורש.
¹⁴ מהר"י מיגאש עולה ניסוח נוסף, שלא ברור מה היחס בינו לבין הניסוח שמוזכר בגוף הדברים: כל עוד העד לא כפר בבית הדין, הוא עדיין לא נשבע כלל ("אכתי לא נשבע כלום"). הקשר הלוגי במשפט לכאורה לא מובן – מכיוון שהעד לא הוציא שבועה מפי הוא לא נשבע עד שהוא כופר בבית דין, ולכן כשהוא כופר הוא עובר על השבועה? נדמה שכוונתו היא להנגיד בין "אכתי לא נשבע כלום" לבין "ההיא שעתא הוא דעבר על השבועה" (בשעת הכפירה העד עובר על שבועתו), וממילא פירוש הביטוי הראשון שהוא עדיין לא עבר על שבועתו. על כל פנים, צריך עוד עיון.

על כל פנים, הר"י מיגאש מנגיד בין שבועה מפי עצמו, שם העדים עוברים על השבועה כבר מזמן השבועה, לבין שבועה מפי אחרים. מסתבר אם כן, לומר שכוונתו שבשבועה מפי אחרים העדים עוברים על השבועה רק בזמן הכפירה בבית הדין, ולא שהם נחשבים נשבעים רק כשהם כופרים בבית הדין.
¹⁵ הר"י מיגאש מעלה אמנם צד נוסף, שהלכה למעשה חכמים יחייבו נשבע מפי עצמו שכופר בתוך בית הדין בקרבן, אך מסיבה צדדית.

הסיבה הצדדית היא שהדרישה שהכפירה תהיה בבית דין כתובה בתורה לגבי שבועה מפי אחרים, ומשם היא מורחבת גם לשבועה מפי עצמו, ולכן אפשר לומר שכמו שבשבועה מפי אחרים הכפירה בבית הדין מחייבת על שבועה מחוץ לבית הדין, הוא הדין גם לשבועה מפי עצמו. הבנה זו מתאימה במיוחד לשיטת חכמים, שסוברים "דון מינה ואוקי באתרה" (לא, א).

הרמב"ם והמאירי פוסקים כמו הצד השני של דברי הר"י מיגאש, ולא מנמקים אם זה מפני שהם מפרשים מהותית אחרת או שהם פוסקים את הסיבה הצדדית. מכיוון שבשאר הסוגייה שלושת הראשונים נוקטים באותה דרך, מסתבר לומר שגם כאן הרמב"ם והמאירי מסכימים עקרונית עם הר"י מיגאש ופוסקים כמו הצד השני שהוא מעלה.

נראה להסביר, בשילוב שלושת הנתונים שראינו (שינוי הלשונות במשנה; הבחנת הר"י מיגאש ובית מדרשו בין שבועה מפי עצמו לשבועה מפי אחרים; זמן המעבר על שבועה), שהר"י מיגאש ובית מדרשו מבינים ששבועה מפי עצמו ושבועה מפי אחרים הינן שתי שבועות שונות. השוני ביניהן יסודו בחילוק הלשוני ביניהן, והוא שמביא לחילוק הדיני ביניהן. שבועה מפי עצמו היא שבועה שהעד נשבע 'שבועה שאיני יודע לך עדות'. שבועה זו היא שבועה לשעבר, והעד עובר עליה מיד כשהוא נשבע אותה. לפי חכמים, התורה חידשה ששבועת העדות שייכת רק בתוך בית הדין – "אם לא יגיד – לא אמרתי אלא במקום שאם מגיד זה מתחייב זה ממון" (לב, א) – ולכן הם אומרים שעד שנשבע בעצמו מחוץ לבית הדין לא מתחייב קרבן שבועת העדות על שבועתו. לעומת זאת, שבועה מפי אחרים היא שבועה שהתובע משביע את העד 'שבועה שתבוא ותעידוני'. העד עובר על השבועה רק כשהוא נמנע מלבוא ומלהעיד, כלומר כשהוא כופר בבית הדין, ולכן פשוט בין לרבי מאיר בין לחכמים שהעד מתחייב קרבן שבועה אך ורק כשהוא כופר בבית דין.

"שבועה שאיני יודע לך עדות" היא אמנם שבועה שהעד נשבע, אך אין מניעה עקרונית שהתובע ישביע על כך את העד. שבועה כזו אכן תוגדר כשבועה מפי עצמו, שכן העד עובר על השבועה מיד כשהוא נשבע עליה, וממילא אפילו אם נשבע מחוץ לבית הדין הוא יתחייב עליה קרבן גם בלי לכפור בבית דין (לרבי מאיר). ההתלבטות של הר"י מיגאש (ראו הערה 15) מתייחסת גם לשבועה כזו, אלא שלמסקנת הרמב"ם והמאירי היא צריכה כפירה בבית דין. הרמב"ם והמאירי מכריעים שחכמים מקבילים בין דין מושבע מפי עצמו לדין מושבע מפי אחרים וענה אמן, ובשניהם צריך שתהיה כפירה בבית הדין (דין פרטי בשבועת העדות שנלמד מ"אם לא יגיד").

ב. 'עֲבָרְיָה' – שבועה לשעבר

אחד המקומות בהם המחלוקת באה לידי ביטוי הוא בהשוואת הגמרא בין שבועת העדות לשבועת הפיקדון, בסוגייה זו מתחדדת שיטתם של בתי המדרש האשכנזי והספרדי. הגמרא (לג, ב-לד, א) שואלת מהיכן לומדים ששבועת העדות שייכת רק בתביעת ממון, ומביאה ארבע שיטות תנאים. השיטה הראשונה היא שיטת רבי אליעזר, שלומד משבועת הפיקדון לשבועת העדות, מכוח זה שבשתיהן המילה 'או' מופיעה כמה פעמים:

לשונה ותוכנה של שבועת העדות

ת"ר: מנין שאין הכתוב מדבר אלא בתביעת ממון? ר' אליעזר אומר: נאמר כאן אואין, ונאמר להלן אואין, מה להלן אינו מדבר אלא בתביעת ממון, אף כאן אינו מדבר אלא בתביעת ממון [...].

מתקיף לה רבה בר עולא: "או או" ביטוי יוכיחו, שהן אואין ויש עמהן שבועה ואין עמהן כהן ומדברים שלא בתביעת ממון! מסתברא מפקדון הוה ליה למילף, שכן "תחטא" מ"תחטא". אדרבה, מביטוי ה"ל למילף, שכן "חטאת" מ"חטאת"! אלא, מסתברא מפקדון ה"ל למילף, שכן חטא במזיד תבעיה וכפריה ועבריה.

(שבועות לג, ב-לד, א)

רבי אליעזר לומד בהיקש משבועת הפיקדון לשבועת העדות – בשתייהן התורה כותבת 'או' כמה פעמים, בצורה בולטת לעין. בשבועת הפיקדון מפורש שצריך דווקא תביעת ממון, ומכוח ההיקש לומדים שגם בשבועת העדות צריך תביעת ממון. הגמרא מקשה שאפשר ללמוד משבועת ביטוי שכתוב בה כמה פעמים 'או' ואין שם תביעת ממון, ודוחה שיש גזירה שווה משבועת הפיקדון. הגמרא מקשה שגם משבועת ביטוי יש גזירה שווה – 'חטאת' 'חטאת' – ועונה שמכיוון שיש לשבועת העדות ושבועת הפיקדון ארבע נקודות דמיון, עדיף ללמוד מפיקדון לעדות.

הדמיון הרביעי בין עדות לפיקדון הוא 'עבריה', ורש"י (שם) מסביר כך:

ועבריה – עדות ופקדון שתיהן השבועות לשעבר אבל ביטוי עיקרה להבא.

רש"י מסביר ששבועת העדות היא שבועה לשעבר, לעומת שבועת ביטוי שעיקרה שבועה להבא. רש"י לשיטתו, ששבועת העדות לא מחולקת לשתי שבועות שונות, אלא זוהי שבועה אחת שדיניה משתנים בהתאם לרמת האקטיביות של העדים¹⁶.

בדרך דומה הולכים תוספות (ד"ה ה"ג) והרא"ש (תוספות-רא"ש ד"ה ה"ג)¹⁷. מדברי

¹⁶ לכאורה נראה שהיה אפשר להציע ברש"י שכוונתו ששבועת העדות הינה בעיקר שבועה לשעבר, כלומר שבועה מפי עצמו, אך מדויק מדברי רש"י שהוא לא סובר כך. לגבי שבועת ביטוי רש"י מדגיש שעיקרה להבא, ולא שכולה להבא, שכן שבועת הביטוי שייכת גם לשעבר (וכך הוא מתגבר על קושי שתוספות מעלים, כפי שנראה בהמשך), אך לגבי שבועת העדות הוא אומר בפשטות שהיא שבועה לשעבר, וברור שרש"י הבין שהיא רק שבועה לשעבר.

יתירה מזו, אם שבועת העדות הייתה גם להבא וגם לשעבר (כשיטת הרמב"ם וסיעתו), לא היה דמיון-יתר בין השבועות ביחס לשבועת ביטוי. נדמה שאפילו ההפך הוא הנכון – לפי הרמב"ם וסיעתו יש מקום לומר שגם שבועת העדות עיקרה להבא, משתי סיבות: (א) מבחינה מציאותית נראה יותר סביר שבדרך כלל התובע משיב את העדים מאשר שהם יישבעו בעצמם (אם כי זו אמירה מציאותית שאינה מוכרחת). (ב) שבועת העדות הכתובה בתורה היא שבועה מפי אחרים, ושבועת העדות מפי עצמו נלמדת רק משבועת הפיקדון.

הריטב"א (על אתר ד"ה הנך) עולה גם כן שהבין את המושג 'עבריה' בצורה דומה לרש"י ולתוספות.¹⁸

על כל פנים, עולה שגם בית המדרש האשכנזי וגם עמיתו הספרדי סוברים, לשיטתם, ששבועת העדות היא מושג אחד – שבועה לשעבר בה העד מחזק את טענתו שהוא לא יודע עדות. שבועה מפי עצמו ושבועה מפי אחרים אינם שני סוגי שבועות שונים, אלא שני יישומים הלכתיים-מעשיים לאותה שבועה. שבועה מפי עצמו היא שבועה רגילה כמו שבועת ביטוי, ואילו שבועה מפי אחרים נעשית כשהעדים לא נשבעים בעצמם ולא עונים אמן אחר שבועת התובע.

כפי שצינינו, הבנה זו בגמרא קשה מאוד לשיטה שמבחינה בין שתי לשונות שבועה, וכך אכן מקשה הרב סולובייצ'יק (ד"ה ועבריה):

הבאנו למעלה בשם הגר"מ זצ"ל שצ"ק החלות של המושבע מפי אחרים בשבועת הפקדון ובשבועת העדות היא בשבועה להבא ולא בלשעבר, עיין שם. ולפום ריהטא אליבא דפרש"י קשה מהגמ' כאן האומרת ששבועת הפקדון ושבועת העדות בעיקרן הן לשעבר.

ואולי כאן מדובר רק במושבע מפי עצמו ולא במושבע מפי אחרים.

(רשימת שיעורים שבועות ל, ב)

הרב סולובייצ'יק מקשה מפירוש רש"י על הצעת אביו, רבי משה סולובייצ'יק, לחלק בין סוגי השבועות השונים, ומציע לתרץ שהגמרא מדברת רק על מושבע מפי עצמו. אמנם, פירוש זה קשה מאוד ואינו הולם את פשט הסוגייה מכמה סיבות: ראשית, מדויק מרש"י ומפורש ברא"ש ששבועות העדות והפיקדון הן רק שבועות לשעבר. יתירה מזו, המקור לשבועת העדות הוא שבועה מפי אחרים, ולא נוח לומר שהסוגייה משווה בין שבועת העדות לשבועת הפיקדון על בסיס דין צדדי בשבועת העדות.

¹⁷ תוספות מקשים ששבועת ביטוי שייכת גם היא לשעבר, ואם כן אין כאן דמיון בלעדי של שבועת העדות לשבועת הפיקדון, ולכן מביאים שיש שלא גורסים את הדמיון 'עבריה'. תוספות דוחים את הגרסה הזו בקושייה כיוון שלפי זה צריך להפריד ולומר ש'תבעיה' ו'כפריה' הן שתי נקודות דמיון שונות, אך מהגמרא בהמשך (לד, ב) מוכח שאין זה כך. תוספות לא מסבירים מה הם כן סוברים, אם כי עולה שהם מפרשים כמו רש"י, ועל בסיס פירוש זה מתנהל הדיון שלהם. הרא"ש עושה מהלך דומה, אך לאחר הקושייה ודחיית התירוץ הוא חוזר להסביר מה המסקנה. הרא"ש מפרש כמו רש"י, ששבועת העדות והפיקדון "אינם כי אם לשעבר", ובוהו הן שונות משבועת ביטוי, ששייכת גם לשעבר וגם להבא.

¹⁸ הריטב"א שואל מה הייתה הסברה הראשונית של המקשן שרצה לדמות את שבועת העדות לשבועת ביטוי, ומסביר שהוא חשב כמו קושיית תוספות והרא"ש – מכיוון ששבועת ביטוי שייכת גם כן לשעבר, אי אפשר לומר שבזה מתייחדות שבועות העדות והפיקדון.

לשונה ותוכנה של שבועת העדות

אפשר היה לתרץ ולומר שמי שמבחין בין שתי לשונות שבועה לא גורס את המילה 'עבריה', כמו הראשונים שמביאים התוספות, אך הסבר זה קשה, מכמה סיבות: (א) לא מצאנו אף כתב יד שלא גורס את הדמיון 'עבריה'. (ב) לא מצאנו אף ראשון שבאמת לא גרס 'עבריה', אלא רק השיטה שתוספות מביאים ודוחים, ואולי זו סברה שאכן אף אחד אינו מחזיק בה למסקנה. (ג) גם השיטה שתוספות מביאים, מוחקת את המילה "ועבריה" מסיבה שלא קשורה בכלל לסוגייתנו ולכן נראה שגם הם סוברים שעיקר שבועת העדות היא לשעבר.

על כל פנים, הר"י מיגאש מפרש אחרת את המושג 'עבריה', ולפי פירושו הקושייה כלל לא מתחילה¹⁹:

מסתברא מפקדון הוה ליה למילף שכן תחטא במזיד תבעוה עברוה. פירוש [...] לא מחייב אלא לשעבר לפי ששבועת העדות אינה אלא עדות שכבר ישנה אצלו ושבועת הפקדון נמי אינה אלא על הפקדון שכבר הפקיד אצלו, ולא משכחת לה להבא דהא לענין שבועת העדות אם אמר להם משביע אני עליכם לכשיהיה לי אצלכם עדות שתבואו ותעידוני פטורים הן ולגבי פקדון נמי אם אמר לו לכשיהיה לך אצלי פקדון שבועה שאין לך בידי פטור לאפוקי שבועת ביטוי שהיא נמי להבא דכתיב להרע או להטיב.

(ר"י מיגאש שבועות לג, ב)

הר"י מיגאש מסביר ש'עבריה' פירושו ששבועת העדות מתייחסת רק לעדות שהעד כבר ראה בעבר, בניגוד לשבועת ביטוי שיכולה להתייחס גם לדברים שיקרו לעתיד.

למה הרב סולובייצ'יק לא פירש כשיטת הר"י מיגאש²⁰?

נדמה שהרב סולובייצ'יק פירש כפי שציינו לעיל, שלפי האחרונים שמחלקים בין לשונות השבועה, החילוק הוא דבר פשוט ומוסכם לכולי עלמא. מכיוון שכך, הוא התקשה לשיטה זו איך רש"י מפרש אחרת, ונדחק להסביר גם את רש"י בדרך זו.

¹⁹ רבנו חננאל מציע אף הוא פרשנות אחרת, שלפיה קושיית התוספות לא מתחילה. רבנו חננאל מפרש ש'עבריה' פירושו "שניהן עברו על מצווה". בשבועת העדות ובשבועת הפיקדון יש בעיה נוספת בכך שהנשבע מבטל מצוות עדות ואיסורי גזל וחבריו.

²⁰ יכול להיות שפירוש הר"י מיגאש לא עמד בפני הרב סולובייצ'יק, אך לא סביר שהוא לא ראה את דברי רבנו חננאל, ולמה הוא לא פירש כדבריו?

לפי דברינו, הדברים מאירים. יש שתי שיטות בראשונים בהבנת מושבע מפי עצמו ומושבע מפי אחרים, ומחלוקת זו משליכה גם על הבנת הסוגייה שלנו. דרכם של הר"י מיגאש ובית מדרשו היא שיש שני סוגי שבועות העדות (והפיקדון), אחת לשעבר והשנייה להבא. מכיוון שכך, הם פירשו בסוגייה שלנו ש'עבריה' מתייחס לכל מיני עניינים שונים, אך העיקר שלא כפירוש רש"י. לעומת זאת רש"י פירש (ואחריו שאר הראשונים) שמושבע מפי עצמו ומושבע מפי אחרים הן אותה שבועה, "שבועה שאיני יודע לך עדות", ולכן פירש ששבועת העדות והפיקדון דומות בכך ששתיהן שבועות לשעבר בלבד.

סיכום

ביררנו במאמר זה את לשונה של שבועת העדות, כשבירור זה שזור בבירור נוסף, והוא אופי השבועה ותוכנה.

המשנה מבחינה בין "שבועה מפי עצמו" (של העד) לבין "שבועה מפי אחרים", והפירוש המקובל ברוב הראשונים והאחרונים מסביר שההבדל הוא הלכתי בלבד. גם שבועה מפי עצמו יכולה להיאמר על ידי התובע, כל עוד העד (שנתבע להעיד) אומר אמן.

אמנם, מלשון המשנה עולה הבחנה נוספת. כשהמשנה מתייחסת לשבועה שהעד נשבע מעצמו, היא מנסחת את השבועה בלשון "שאיני יודע לך עדות". כשהיא מתייחסת לתובע שמשביע את העד, היא מנסחת את השבועה בלשון "שתבוא ותעידני". הראשונים שהוזכרו לעיל בוודאי לא יכולים לפרש שהבחנה זו קשורה להבחנה בין סוגי השבועות, שכן הם סוברים ששבועה מפי עצמו יכולה להיאמר גם על ידי התובע. עולה איפוא שלשיטתם הלשונות הן לשונות מתחלפות שאין ביניהן הבדל מהותי, וכך אומר במפורש החזון איש.

שיטה אחרת עולה מדברי הר"י מיאגש, הרמב"ם והמאירי. שיטה זו עולה לאחר מכן גם אצל מעט אחרונים כדוגמת הברוך טעם, קצות החושן ואחריהם הרב משה סלובייצ'ק, אם כי הם לא מבחינים בין שיטות הראשונים השונות.

שיטה זו מבחינה באופן מהותי בין שתי הלשונות. הלשון בה משתמש התובע היא לשון של שבועה להבא – התובע משביע את העד שיבוא להעיד לו, והעד יעבור על השבועה רק כשימנע מעצמו את האפשרות להעיד (בכך שיכחיש בבית דין). הלשון בה משתמש העד היא לשון של שבועה לשעבר – העד נשבע שהוא אינו יודע עדות, ועל השבועה הזו הוא עובר מיד.